

УДК 930:620.9(477+560) «1991-2021»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.18>

Ігор ТАНАВСЬКИЙ

здобувач вищої освіти третього рівня

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (tanavskijigor095@gmail.com)

Igor TANAVSKYY

third-level higher education applicant

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
St. 2, M. Kryvonosa, Ternopil, Ukraine, 46027 (tanavskijigor095@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4453-4316>

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ І ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ В 1991–2021 РР.

Анотація. *Мета дослідження* – на основі джерельних матеріалів і наукової літератури проаналізувати зміст й особливості співпраці між Україною та Турецькою Республікою в енергетичній сфері у 1991–2021 рр., окресливши її перспективи надалі. **Методологія дослідження** спирається на використання низки загальнонаукових методів (моніторинг, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення), а також застосування спеціальних методів історичного дослідження, а саме історико-типологічного та історико-системного. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що в його процесі проведено комплексний огляд питання співпраці України і Турецької Республіки в енергетичній сфері в 1991–2021 рр., виявлено її важливість для країн на сучасному етапі. **Висновки.** Незважаючи на те що уряди обох держав у 2011 р. підписали меморандум «Про взаєморозуміння у галузі енергетики між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством енергетики та природних ресурсів Турецької Республіки», який містив низку пропозицій про співпрацю у сферах відновлювальної та ядерної енергетики, розробки родовищ і видобування ресурсів вуглеводнів, досі масштаби співпраці України і Турецької Республіки в енергетичній сфері в 1991–2021 рр. не були суттєвими. На нашу думку, основними причинами цього стали погана логістика, декларативна основа співпраці та критичне недофінансування цього процесу. Так, Україна в процесі співпраці з Турецькою Республікою в 1991–2021 рр. у сфері енергетики загалом виконувала роль альтернативного постачальника турецьких енергоресурсів.

Ключові слова: Україна, Турецька республіка, енергетика, співпраця, вуглеводні, паливно-енергетичні товари, енергетична безпека, природний газ.

COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE REPUBLIC OF TURKISH IN THE ENERGY SPHERE IN 1991–2021

Abstract. *The purpose of the study* is to analyze, based on source materials and scientific literature, the content and features of cooperation between Ukraine and the Republic of Turkey in the energy sector in 1991–2021, outlining its prospects for the future. **The research methodology** is based on the use of a number of general scientific methods (monitoring, comparison, analysis, synthesis, visualization), as well as the application of special methods of historical research, among which it is worth mentioning the historical-typological and historical-systemic methods. **The scientific novelty** of the current study lies in the fact that in its process a comprehensive review of the issue of cooperation between Ukraine and the Republic of Turkey in the energy sector in 1991–2021 was conducted for the first time, which allowed identifying its features and importance for the main stakeholders. **Conclusions.** Although during the period 1991–2021 the governments of both states signed the “Memorandum of Understanding in the Field of Energy between the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine and the Ministry of Energy and Natural Resources of the Republic of Turkey”, which contained a number of proposals for cooperation in the fields of renewable and nuclear energy, development of deposits and extraction of hydrocarbon resources, the impact of cooperation between Ukraine and the Repub-

lic of Turkey in the energy sector in 1991–2021 on the domestic energy sector was minimal. In our opinion, the main reasons for this were poor logistics, the declarative basis of cooperation and critical underfinancing of this process. Thus, the main prospect of Ukraine, in the context of its cooperation with the Republic of Turkey in 1991–2021, in the field of energy was to fulfill the role of an alternative supplier of Turkish energy resources.

Key words: energy, cooperation, hydrocarbons, fuel and energy products, energy security, natural gas.

Постановка проблеми. Туреччина була та залишається одним з основних економічних і торговельних партнерів України. Уряд Турецької Республіки вже давно шукав альтернативні шляхи постачання власних енергоносіїв, що дало б змогу розширити кількість наявних маршрутів та зробити сам процес дешевшим і швидшим. Для української сторони найважливішою перевагою співпраці у сфері енергетики з Туреччиною в 1991–2021 рр. могла стати можливість отримання турецької нафти та газу, що дало б змогу підвищити рівень енергетичної незалежності України.

На жаль, попри регулярні контакти та перемовини, ідея спільних енергетичних проєктів у межах співпраці України та Турецької Республіки так і залишилась ідеєю, не отримавши практичної реалізації. Звісно, причиною цього є цілий комплекс проблем, серед яких однією з ключових є негативний вплив росії, що, спочатку просто «заморозив» співпрацю, а пізніше, після анексії Криму в лютому 2014 р., зробив реалізацію багатьох проєктів фізично неможливою. Однак зрозуміти сутність та важливість питання співпраці між Україною та Турецькою Республікою в енергетичній сфері в 1991–2021 рр. можна тільки визначивши особливості цього процесу та з'ясувавши ключові факти такої співпраці.

Мета статті – на основі джерельних матеріалів і наукової літератури проаналізувати зміст й особливості співпраці між Україною та Турецькою Республікою в енергетичній сфері в 1991–2021 рр., окресливши її перспективи надалі.

Виклад основного матеріалу. Турецьку Республіку (далі – ТР) вважаємо одним зі стратегічно важливих партнерів України на регіональному та глобальному рівнях. З погляду геополітики обидві держави посідають транзитне місце, оскільки перебувають на перехресті шляхів між Заходом і Сходом. Однією з найважливіших цілей співпраці України та Туреччини є протидія гегемонії рф в Чорноморсько-каспійському регіоні (далі – ЧКР). Як зауважує С. Корсунський, плідні взаємини між Україною та ТР відбуваються на рівні парламентів цих держав [1]. Одним з основних завдань у межах стратегічного партнерства України та ТР визнано економічну співпрацю в енергетичній та енерготранспортній сферах як взаємовигідне для обох держав [2].

Головну мету та зміст співпраці між Україною і ТР у сфері енергетики визначено в «Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в енергетичній галузі», яка була підписана 7 червня 2005 р. Цей документ визначає, що співпраця має забезпечити енергетичну безпеку обох держав [3].

Ще одним кроком на шляху посилення співпраці між Україною та ТР у сфері енергетики стало Сьоме засідання Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва, де було підписано декларацію «Про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною» і наголошено, що особливу увагу варто приділити галузі енергетики [4].

У 2011 р. підписано меморандум «Про взаєморозуміння у галузі енергетики між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством енергетики та природних ресурсів Турецької Республіки» [5]. Серед головних цілей цього документа можна виокремити такі:

– створення законодавчої основи для перманентної співпраці на рівні інституцій в енергетичній сфері;

- сприяння двосторонній співпраці в енергетичній сфері на всіх рівнях (науковій, технічній, нормативній, комерційній);
- залучення додаткових інвестицій в енергетичну сферу обох держав;
- обмін досвідом та іншими даними з метою поліпшення процесу співпраці між суб'єктами господарювання України та ТР, що ведуть діяльність в енергетичній сфері.

Хоча згаданий меморандум і декларує важливі цілі, але він тільки засвідчує наміри конкретних держав, не містячи жодних гарантій та адекватних механізмів досягнення поставленої мети. Як буде продемонстровано далі, жодної з вищезгаданих цілей меморандуму так і не було досягнуто.

Однією з найважливіших подій в історії співпраці України та ТР в енергетичній сфері стала зустріч 15 лютого 2012 р. Міністра енергетики та вугільної промисловості України і Міністра енергетики та природних ресурсів ТР. На ній були також представники НАК «Нафтогаз України» та приватного бізнесу ТР. Міністри обох країн визначили основні напрями співпраці України та ТР в енергетичній сфері, а Міністр енергетики та природних ресурсів ТР подякував представникам української сторони за виділення додаткових обсягів газу з вітчизняних сховищ під час сильних холодів. Основними питаннями для співпраці заявлено експорт електроенергії та природного газу й реалізацію проєкту СПГ-терміналу [6].

На думку авторів журналу «Економіст» І. Дем'янчука та Ю. Коваленка, реалізація національного проєкту (побудова СПГ-терміналу) є одним зі шляхів подолання залежності від рф. Також вони заявляли, що уряд України вів перемовини щодо пропуску 8 СПГ-танкерів з газом кожного місяця. Головною проблемою для подальшого будівництва стала низька довіра до уряду М. Азарова з боку міжнародних інвесторів, що базувалася на регулярних фінансових скандалах навколо «вишок Бойка» [7]. Реалізація національного проєкту не тільки є одним із чинників енергетичної безпеки України, а й допоможе зменшити ціни на енергоресурси [8]. Особливо актуальним це стало у зв'язку з підвищенням закупівельної ціни на газ, яке вперше відбулось у 2006 р. (у 1992–2005 рр. закупівельна ціна газу не змінювалася). Динаміку зміни закупівельних цін природного газу у 2005–2016 рр. показано на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка зміни закупівельних цін природного газу для України у 2005–2016 рр. [9]

На основі зазначених даних встановлено, що найбільше зростання ціни на газ в абсолютних величинах відбулось у 2009 р., коли порівняно з 2008 р. ціна зросла вдвічі. За весь досліджений період піковою ціною на газ була в 2014 р., коли українці однозначно обрали європейський вектор розвитку власної держави [9]. Не важко здогадатися, що посилення співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері, яке відбувалось з 2010 р., безпосередньо пов'язане з використанням газу як засобу тиску на Україну зі сторони рф, що почалося з «газових війн». Через ультиматум рф українська влада була змушена підписати не вигідні газові угоди 19 січня 2009 р., наслідком чого стало послаблення енергетичної безпеки України [10].

Ще одним перспективним проектом у контексті співпраці України та ТР, на думку Ю. Дзядкевича, був газогон «Набукко», що дав би змогу здійснювати транзит газу через ТР до країн – членів ЄС в обхід РФ [11]. На жаль, у 2013 р. проект згорнули, а на заміну йому запропоновано побудувати Трансадриатичний газопровід, який з'єднав Трансанатолійський газогін та Західну Європу. Процеси відкриття нових маршрутів поставок природного газу, на думку деяких вітчизняних економістів, призвели до падіння доходів України як транзитної держави [12].

Напрямок забезпечення України зрідженим природним газом був заблокований тим, що уряд ТР не давав дозволу на проходження танкерів з цим енергоресурсом через Босфор цілих 8 років (з 2012 р.) [13]. Також однією з головних проблем є відносно висока ціна зрідженого природного газу, що є наслідком необхідності специфічної інфраструктури для його прийому та подальшого розрідження.

Наступним важливим кроком у налагодженні співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері після зустрічі міністрів енергетики 15 лютого 2012 р. стало чергове засідання Стратегічної ради високого рівня, що мало місце 9 жовтня 2013 р. Саме під час цієї події Міністр енергетики та вугільної промисловості України запропонував такі кроки, як:

- спільний видобуток та транспортування вуглеводнів;
- розбудова Південного газового коридору в межах проекту Трансанатолійського газогону;
- розвиток ядерної енергетики шляхом виконання спільних проєктів;
- інтеграція електричних та енергетичних мереж України і ТР [14].

Так, період 2010–2014 рр. у співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері, характеризувався значним зростанням дипломатичних контактів між представниками обох держав та розширенням юридичної бази, на основі якої мала відбуватися взаємодія. Попри це, практичних результатів цієї співпраці майже не було, основною причиною чого стала корумпованість режиму В. Януковича, що виражалась у вимаганні «відкатів» під час господарської діяльності на території України.

Після втечі В. Януковича з України та анексії Криму українська влада мала велику кількість більш пріоритетних цілей, тому до листопада 2015 р. перемовини про поглиблення співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері не відбувалися. Це змінилося тільки після проведення Економічного та енергетичного саміту у 2016 р., на якому представники обох держав змогли обговорити спільні виклики в галузі енергетики.

Під час П'ятого засідання Стратегічної ради високого рівня, яка відбулася на початку 2016 р., у контексті співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері були згадані такі питання:

- розширення співпраці в напрямі постачання природного газу за допомогою української інфраструктури;
- спільне залучення до проєктів із постачання природного газу в Європу;
- поглиблення співпраці у сфері атомної енергетики [15].

У 2020 р. Україна та ТР підписали меморандум «Про взаєморозуміння щодо посилення співпраці в енергетичному секторі», де згадувалась можливість будівництва газопроводу з України до Туреччини, що досі так і не було реалізовано. Варто пригадати і структуру імпорту та експорту паливно-енергетичних товарів у період 2016–2021 рр. Експорт з України цього виду товарів Туреччиною не здійснювався з очевидних причин, а одним з реальних результатів цього періоду в енергетичній сфері між двома державами стало збільшення частки паливно-енергетичних товарів в імпорті ТР в Україну в декілька разів, що можна спостерігати на рис. 2.

Після аналізу рис. 2 нами виявлено, що у 2021 р. обсяг імпорту турецьких паливно-енергетичних товарів в Україну, порівняно з показником за 2017 р., зріс у 9 разів. На нашу думку, причиною цього є диверсифікація паливно-енергетичного ринку, що почалась зразу після ворожих стосовно до України дій РФ.

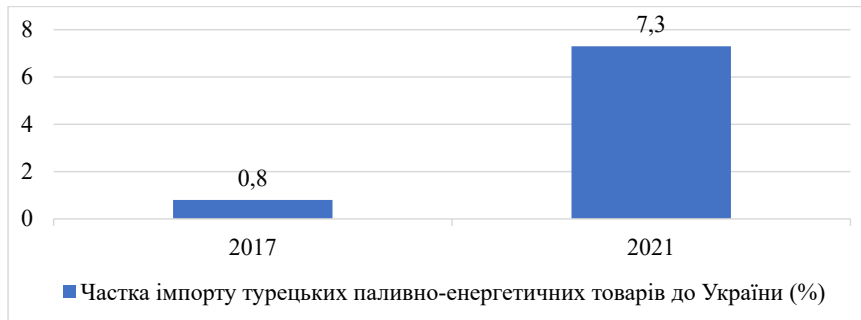

Рис. 2. Зміна обсягу імпорту турецьких паливно-енергетичних товарів в Україну за 2017 та 2021 рр. [16]

На основі всіх вищенаведених даних можна запропонувати таку періодизацію процесу співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері у 1991–2021 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Періоди співпраці України та ТР в енергетичній сфері

Часовий проміжок	Суть співпраці
1991–2005 рр.	Через дешевий природний газ рф співпраця України в енергетичній сфері з іншими країнами не відбувалась.
2006–2013 рр.	Після «газових війн» та шантажу зі сторони рф уряд України виявив зацікавленість у співпраці з ТР, але вона мала більше декларативний характер.
2014–2015 рр.	Збройна агресія рф проти України загальмувала співпрацю через більш нагальні питання оборони.
2016–2021 рр.	Після повернення керованості над процесами в державі українська влада змогла поглибити співпрацю та досягти певних практичних результатів.

Аналізуючи табл. 1, стає очевидним, що найтриваліший період припав на час ігнорування важливості співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері, наслідком чого стала можливість газового тиску зі сторони рф на Україну. Можна констатувати недостатню відповідальну реакцію українських можновладців на виклики, що з'являлись в енергетичній та національній безпеці України. Це сповільнювало процеси економічного розвитку країни, деградацію вітчизняного оборонно-промислового комплексу, що негативно вплинуло на боєздатність ЗСУ на початках вторгнення рф. Усе вищенаведене вказує на важливість посилення співпраці між Україною та ТР в енергетичній сфері для забезпечення високого рівня економічної та національної безпеки України, що є особливо актуальним під час російсько-української війни.

Висновки. Отже, у дослідженні встановлено, що за роки незалежності співпраця України з ТР в енергетичній сфері мала періоди спаду та піднесення. У 1991–2005 рр. українська влада переважно покладалась на російські дешеві вуглеводні, ігноруючи потребу диверсифікації паливно-енергетичного ринку України.

Середключових особливостей співпраці України та ТР в енергетичній сфері у 1991–2021 рр. необхідно виділити її недостатню активність, ефективність і, відповідно, низький вплив на вітчизняну енергетику. Хоча обсяги імпорту турецьких паливно-енергетичних товарів в Україну і зростали (у 9 разів у 2021 р. порівняно з показником 2017 р.), але всі інші напрями енергетичної співпраці тільки декларувалися під час зустрічей, без практичного досягнення цілей надалі.

Перспективою подальших досліджень є аналіз співпраці України та інших держав Чорноморсько-каспійського регіону в енергетичній сфері, що дасть змогу сформувати загальну картину ефективності взаємодії української влади з представниками цих держав.

Література

1. Гавриленко Н. та ін. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою: зовнішньоекономічні аспекти / за ред. М. Паламарчука, Р. Юлдашева. Київ : НІСД, 2022. 59 с.
2. Дем'янчук І., Коваленко Ю. Чому не зробити LNG-термінал на ім'я українських мільярдерів? *Економіст*. 2012. № 12. С. 75.
3. Дзядикевич Ю. В. Енергетична безпека України та шляхи її реалізації. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 2. С. 5–13.
4. Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра... *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2011. № 17. С. 24–31.
5. Крук Н. І. Українсько-турецькі відносини в зовнішньополітичній стратегії України та Туреччини. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 50. С. 103–110.
6. Лахманюк Т. Становлення і розвиток системи політичних міждержавних відносин України та Турецької Республіки (1991–2014 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2019. № 1. С. 181–189.
7. Меморандум про взаєморозуміння у галузі енергетики між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством енергетики та природних ресурсів Турецької Республіки від 25.01.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_075#Text (дата звернення: 23.01.2025).
8. Паюк К. А. Україна і Туреччина: на шляху до реалізації стратегічного партнерства. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2014. Вип. 19. № 1. С. 111–117.
9. Паюк К. А. Україна і Туреччина: співпраця у розвитку стратегічного союзництва. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2016. Вип. 21. № 2. С. 43–54.
10. Сахно С. М. Політика ЄС з реалізації проектів LNG–терміналів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 1. № 104. С. 87–88.
11. Слово і Діло. Як змінювалася ціна російського газу для України протягом 24 років? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/12/infografika/ekonomika/yak-zminyuvalasya-czina-rosijskoho-hazudlya-ukrayiny-protyahom-24-rokiv> (дата звернення: 23.01.2025).
12. Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військово-науковий вісник*. 2022. № 37. С. 258–269.
13. Хаджинов І. В. Україна на європейському ринку транспортних послуг. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1. С. 191–198.
14. Хмара М. П. Стан та перспективи співробітництва України з Турецькою Республікою в рамках створення зони вільної торгівлі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 1. № 100. С. 186–190.
15. Шкурат М., Короленко В. Диверсифікація джерел газопостачання як аспект енергетичної безпеки України. *Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету*. 2020. Вип. 64. № 3. С. 217–224.
16. Яценко Б. Характеристика розвитку українсько-турецьких відносин 1992–2013 рр. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 11. С. 1474–1486.

References

1. Korsunsky, S. V. (2011). Ukrayinsko-turetski vidnosyny: mynule, sohodennya, zavtra... [Ukrainian-Turkish relations: past, present, tomorrow...]. *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny*, (17), 24-31.
2. Kruk, N. I. (2013). Ukrayinsko-turetski vidnosyny v zovnishnopolitychniy stratehiyi Ukrayiny ta Turechchyny [Ukrainian-Turkish relations in the foreign policy strategy of Ukraine and Turkey]. *Aktualni problemy polityky*, (50), 103-110.
3. Yatsenko, B. (2023). Kharakterystyka rozvytku ukrayinsko-turetskykh vidnosyn 1992-2013 rr [Characteristics of the development of ukrainian-turkish relations 1992-2013]. *Visnyk nauky ta osvity*, (11), 1474-1486.
4. Khmara, M. P. (2011). Stan ta perspektyvy spivrobitnytstva Ukrayiny z Turetskoyu Respublikoyu v ramkakh stvorennya zony vilnoyi torhivli [Status and prospects of cooperation between Ukraine and

the Republic of Turkey within the framework of the creation of a free trade zone]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 1(100), 186-190.

5. Memorandum pro vzayemorozuminnya u haluzi enerhetyky mizh Ministerstvom enerhetyky ta vuhilnoyi promyslovosti Ukrayiny i Ministerstvom enerhetyky ta pryrodnykh resursiv Turetskoyi Respubliki [Memorandum of Understanding in the Field of Energy between the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine and the Ministry of Energy and Natural Resources of the Republic of Turkey], Memorandum Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoyi promyslovosti Ukrayiny (2011) (Ukrayina). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_075#Text [in Ukrainian].

6. Lakhmanyuk, T. (2019). Stanovlennya i rozvytok systemy politychnykh mizhderzhavnykh vidnosyn Ukrayiny ta Turetskoyi Respubliki (1991–2014 rr.) [Formation and development of the system of political interstate relations between Ukraine and the Republic of Turkey (1991–2014)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istoriya*, (1), 181-189.

7. Demyanchuk, I., & Kovalenko, YU. (2012). Chomu ne zrobyty LNG-terminal na imya ukrayinskykh milyarderiv? [Why not build an LNG terminal named after Ukrainian billionaires?]. *Ekonomist*, (12), 75.

8. Sakhno, S. M. (2012). Polityka YES z realizatsiyi proektiv LNG-terminaliv [EU Policy on the Implementation of LNG Terminal Projects]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 1(104), 87-88.

9. Slovo i Dilo. (2016, February 12). *Yak zminyuvalasya tsina rosiys'koho hazu dlya Ukrayiny protyahom 24 rokiv?* [How has the price of Russian gas for Ukraine changed over the past 24 years?]. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/12/infografika/ekonomika/yak-zminyuvalasya-czina-rosijskoho-hazu-dlya-ukrayiny-protyahom-24-rokiv> [in Ukrainian].

10. Turchak, O. V., & Truba, R. I. (2022). Rosiysko-ukrayinski mizhderzhavni vidnosyny naperedodni viyny 2014 r [Russian-ukrainian interstate relations on the previous war of 2014]. *Viyskovo-naukovyy visnyk*, (37), 258-269.

11. Dzyadykevych, Y. V. (2014). Enerhetychna bezpeka Ukrayiny ta shlyakhy yiyi realizatsiyi [Energy security of Ukraine and ways of its implementation]. *Stalyy rozvytok ekonomiky*, (2), 5-13.

12. Khadzhynov, I. V. (2021). Ukrayina na yevropeyskomu rynku transportnykh posluh [Ukraine in the European transport services market]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, (1), 191-198.

13. Shkurat, M., & Korolenko, V. (2020). Dyversyfikatsiya dzherel hazopostachannya yak aspekt enerhetychnoyi bezpeky Ukrayiny [Diversification of gas supply sources as an aspect of Ukraine's energy security]. *Halytskyy ekonomichnyy visnyk Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 64(3), 217-224.

14. Payuk, K. A. (2014). Ukrayina i Turechchyna: na shlyakhu do realizatsiyi stratehichnoho partnerstva [Ukraine and Turkey: on the way to implementing a strategic partnership]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologiya i politychni nauky*, 19(1), 111-117.

15. Payuk, K. A. (2016). Ukrayina i Turechchyna: spivpratsya u rozvytku stratehichnoho soyuznytstva [Ukraine and Turkey: Cooperation in Developing a Strategic Alliance]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologiya i politychni nauky*, 21(2), 43-54.

16. Havrylenko, N., Bobrovytskyy, A., Zamikula, M., Parakhonskyy, B., Us, I., Shyrokyy, H., & Yavorska, H. (2022). Stratehichne partnerstvo z Turetskoyu Respublikoyu: zovnishnoekonomichni aspekty [Strategic Partnership with the Republic of Turkey: Foreign Economic Aspects] / Za red M. Palamarchuka, R. Yuldasheva. Kyiv: NISD, 59.